

Закреть

827133354.pdf

179 из 570

Сондай-ақ, Абай ұлы ағартушы ретінде осы туындысында Александр Коптевтің барша тарихын, оған байланысты аңызды өмірдегі зұлымдық пен адистік туралы үлкен ойын айту үшін пайдаланады. Оның ойы барынша әсерлі, барынша терең.

«Адамның көзі тоймайды», көз сүйегі ауыр болады-мыс немесе әулиелі шешімін табады. Абай аңыз сюжетін өз көзқарасын уағыздау үшін пайдаланған адамгершілік ойларын танытады. Негізгі қаһарман әрекетін автор өз ойына, өзінің көзқарасына негіздеп бейнелейді. Бұған қарағанда шығыс аңызының сюжеті Абайға оқиғаны жай жырлай беру үшін емес, шешуін қажет өткен өмірдің маңызды мәселесі үшін қажет болған сияқты [1,874].

Абайдың аяқталмай қалған «Әзімнің әңгімесі» дастанының сюжеті бізге араб «Мың бір түн» қаһарманы Шахризада хикаяларының бірінен мәлім Хасан зергердің ұқсайды. Ақын хикаяны түгел баяндамайды. Тек алданған жас зергердің оқиға тарихы жайлары ғана айтылады. Қалайда бай болуға құмартып, оның онай жолын қарастырып үйреншікті кәсібін тастап, барға місе тұтпаған жастың тағдырын танытады. Жас зергердің аңқаулық, тәжірибесіздік ескертіледі. Сондай-ақ ақшақұмар жылпостардың адам өміріне санаспай қыршын жасты алдап, өлімге айдап, оның сүйегін аттап, алтын тартынбайтынын әшкерелейді. Осылайша аңыздың кішкене оқиғасын кеменің әлеуметтік мәні бар деген сияқты түсініктер Абайдың мифтік, романтикалық ойлар өміріне, шындыққа жанастыра баяндайды.

Абай Низамидің «Ескендірнамасына» құр еліктеп, қайталаушы болған жоқ. өзгеше пікір түйінін жасап, Ескендір туралы аңыздарды шындыққа баяндауға келгенде Поэмадағы Ескендір, Аристотель де жай адамдар ретінде суреттеледі. Олардың сөзінде, ісінде сол кездегі көп аңыздар мен шығыс әдебиетіндегідей асқақ сыр, әуелі жоқ [3, 149].

Абайдың «Масғұты» мен «Әзімнің әңгімесі» шығыс елдерінде көп тараған сюжетіне сүйеніп жазылған дастандар. Абайдың «Масғұтының» мазмұны И.Т. «Восточная легенда» әңгімесімен мазмұндас екенін М.Әуезов көрсеткен-ді. Бірақ арасындағы ұқсастықтың сырын ол – «Ескендірдегі» сияқты, шығыс халық аңызы кеменің де сөздерінде пайдаланған. И.Тургенев аңыздың сюжетін Джаффардың жатқан ақсақалды құтқару оқиғасын естуі бойынша, жай баяндай салған. Ал, «Масғұт» сюжетін жаңа бір шығарма жазу үшін пайдаланған. Масғұт тағдыры өзгеше мәселелерді суреттеуге пайдаланылды. Хикаялық сюжеттен келелі ой қорытады. Абай бала кезінен жасаған рухани дүниесі боп саналатын мифтер мен мифтік образдар көркемдік мақсат ғана емес, дәуірінің өзекті мәселелерін шешуде, көңілі толмаған шығудың жолын қарастыруда өзгеріске ұшыратып пайдаланылды. Миф арқылы дәуірдің рухани дамуына басты ерекшеліктер ашып көрсетіп отырды. Мифологиялық арқылы жинақталған символдық бейнелер жасалды. Сонымен қатар, дәуірдің бейнелейтін мифтік образдар жасалды.

С.Қондыбай: «Біз мынау жалған дүниені тек символдар арқылы ғана кескіндей отыркени, шексіз ғаламның кескінін де, мөлшерін де, оның қандай материалдан жасалғанын да, Жаратушы иенің оның қалай жасағанын да шын мәнінде тани алмайсыз. Сондықтан осылардың барлығын да пенделерге түсіндірудің ең қарулы универсал жолы символ арқылы кескіндеу болмақ. Мифология дегеніміз де – символ» [4,34].

Қ. Ғабитханұлы мифтік танымды білдіретін сөздерді былай түсіндіреді: халық аң-құсқа табыну (тотемизм), табиғат құбылыстары – Күн, Ай, Жұлдыз т.б. табыну (идол табыну), сиқырлық (магия), ата аруағына, тәңірге, Ұмайға табыну, шаманизм, т.

Заккрыть

827133354.pdf

город Нур-Султан,
2020 год

МАТЕРИАЛЫ

V Международной
научно-практической конференции
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ»

«ЖИЛІМ-ОРКЕНІСТІ» ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМ-
ТЕРТКІЗ ОРТАЛЫҒЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИННОВАЦИОННЫЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР

Закреть

827133354.pdf

**«BILIM-ORKENIETI» ҰЛТТЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-
ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИННОВАЦИОННЫЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР
«BILIM-ORKENIETI»**

**«XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ» атты
II Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция**

ЖИНАҒЫ

МАТЕРИАЛЫ

**II Международной научно-практической
конференции «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В XXI ВЕКЕ»**

НУР-СУЛТАН – 2020

2

Закреть

827133354.pdf

3. Э. Серикбайұлы «Алматыдағы дәстүрлі өнердің дамуы», 1997.
4. К. Оразбекова «Ұлттық психология мен халық тәрбиесі болашақтың бастауы хақында» Алматы, 2000.
5. Г. Мақашқұлова Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің психикалық ерекшеліктері. // мектебі, 11-12/2005, 52-53 б.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МИФТІК ОБРАЗДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛ

Қалиакпар Данара Қылышбекқызы

ҚазҰУ-дің Қазақ филологиясы

мамандығының PhD докторанты

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., **А.Мәуленов**,

Алматы қаласы., Қазақстан

Көркем әдебиеттің даму тәжірибесінде мифтік сюжеттерді, аңыз-әңгімелер шығармаларда қажетіне қарай пайдалану ежелден бар үрдіс. Мифтік таным дегеніміз адам баласының өзін қоршаған ортаны қабылдауынан бастау алып, қаза шығармаларындағы сюжет, оқиғалар желісі әлем және түркі мифтік шығармалары және сарындас келеді.

Мифологияда сыртқы дүние мен адам, ой мен сезім, зат пен идея, объекті субъективтік дүниелер арасында айқын шекара болмағаны анық. Бұл шекаралар кейін болып, мифологияда олардың барлығы тұтасып беріліп, дүние жайындағы біртұтас болып қабылданды.

Шығыстың, қазақтың поэтикалық ойлау жүйесінде сөз зергерлерінің миф бастаулардан тірек іздеуі жиі байқалады. Аңыздардың жалпыадамзаттық мазмұны философиялық астарын алғаш ашқандардың бірі - Абай. Оның «Ескендір», «Масғ. әңгімесі» атты поэмаларында алғаш рет мифологияны қолданды. Әрине, мифологизм бастауы ауыз әдебиетінің, халық поэзиясының терең қойнауларында жатыр [1,871].

Абай «Ескендір» поэмасында Александр Македонскийдің өзін соғысқұмарлығын, дүниеқорлығын әшкерелейді. Ескендір патша туралы кезіндегі мадақтау сөз, аңыздарға қарсы оның жағымсыз образын жасады. Ескендірге қарсы философ жағында екенін көрсетті. Абай Ескендірдің мансапқор, нысапсыз баяндайды. Мұндай өзімшіл, қанағатсыз, көзі тоймайтын жаугершіл жанға қарсы айтады:

Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең,

Мықты болсаң, өзіңнің нәпсіңді жең!

Мұндай адамның көзі, нәпсісі тек топыраққа ғана тояды деп, Абай с патшаға көз сүйегін тартып, Аристотельдің ұстамды сөзімен поэмасын аяқтайды.

Бұл поэмадағы Ескендірдің «құдайға бастайтын қақпаның» күзетшісінен сүйегі сюжетінің түп-төркіні қайдан келгені туралы әр түрлі болжамдар бар. Ақ алдымен шығыс классиктерін, оның ішінде аталмыш эпизодты игеру жағынан өзіне жақын тұрған Низами шығармасын жақсы білгені күмәнсіз. Аталмыш баққұмарлықтың символы ретінде пайдаланылған көз сүйегі жайлы штрихтын еврейлер аңызы туралы талмудқа енген көшпелі көне сюжет екенін білуі де ға. Өйткені, И.Орманскийдің 1866 ж. жарық көрген «Александр Македонский турал аңыздарын» поэманы жазар тұсқа дейін оқуы да, немесе сол шамаларда Семей : аударылып келген зиялы саяси тұтқындардан естуі де мүмкін болатын.

180 из 570

Қазақ мифологиясын зерттеу тарихын қандай уақыттардан бастауға болады осы тақырыптарға арналған арнайы зерттеулердің болуы қажет, өйткені зерттеу тарихының өзі де ауқымды болып шығуы әбден мүмкін. Ал, әзірге С. Қондыбай м туралы ойлау жүйесінің қалыптасуына түрткі болған, бастау болған адамдар ретіне Уәлихановтың бастауында, арысы Ә.Марғұлан, А. Машанов, Қоңыратбаев, Р. Тұрсынов, Сүлейменов сияқты т.б. аға ұрпақтың білімдерін, өзімен заман еңбектерімен таныса алған тұлғалар – Е. Көкеевті, Әсемқұловты, Ә. Сарайды, Б. Серікбайұлы-Қошым-Ноғайды, Ә. Балқыбекті, Наурызбаеваны, М. Сембинді, Г. Шаханованы, М. Әуезовті, А. Мұхамбетованы, Аязбекованы, Г. Қарағөзованы, Н. т.б. көптеген кәсіби ғалымдар мен әуесқой зерттеушілердің есімдерін атайды [3, 29]

Абай ұлы ақын, композитор, философ, қазақ әдебиетінің негізін қалаушы. Ертеден келе жатқан халықтық әдет-ғұрып, заңдарын, араб, түркі тіліндегі кітап шарифат ережелерін жақсы білген. Қазақ халқының бүкіл ақыл-ойын, білім-зерді сінірген данышпан, өлеңнің пірі, оны қазақтың пайғамбары десек те болады. Зертте 170-тен астам лирикалық, 30-дай аударма өлең және басқа да өлеңдерін қосқанда көлемінде өлең жазды дейді. 45 қара сөзі, мақаласы, жиыны 49 прозалық шығармасы

Абайдың ізденісі де, білім дәрежесі де шексіз. Ол өз халқының мәдениетіне Шығысты әбден игеріп, Еуропаның қыр сырларын танытты. Шығыстың, әсіресе мә әдебиетте – қисса, хикаялары мен дана дастандарында адамның мүмкіншілік әлем күштер араласқан сыр-қиыры жоқ қияли өмір көріністеріне негізделді. Абай «Сен өлеңінде:

Алыстан сермеп,
Жүректен тербеп,
Шымырлап бойға жайылған.
Қиуадан шауып,
Қисынын тауып,
Тағыны жетіп қайырған – дейді [6, 84].
Бұл өлеңдегі мифтік образ - тағы.

Қашқан тағыны қайыру үшін қуа шапқан қуғыншы. Халықтың байыр тіршілігінде «қашаған қуу», «қашаған қайыру» деген болған, жылқы баққан халық біледі. Көп жылқының ішінде мойнына құрық салдырмайтын, құрық салуд тастаудан қашып, мезі болған қашағандары болады. Өзіне бір қауіпті сезе қа үйірінен безе қашып, құтырына шығындап кетеді. Ондай қашағанды ұстаудың болған. Халықтың тұрмыс-тіршілігінде «тағыны қуу» сөзі тұз тағыларымен де айтылады. Жүйрікке мінген қуғыншы қашқан тағыны қуғанда – тұз тағысын қу жол-жөнсіз шаба бермейді, ақылға, айлаға жөнеледі. Қашқан тағының бет-бағдары аңғарған айланы асық қуғыншы алыстан орағытады, тікелей емес, қиялап шаба осындай амал-айламен жолын тауып қайыру ежелден бар. Тағы – тотемдік ұғымы бөрі» болуы да мүмкін. Өйткені тағы «жабайы» деген ұғымды да білдіреді. Көк бөрі адам баласының шығу тегін аң-құстармен байланыстыру, түркі халықтары тұтастыған, тарихи-генетикалық байланысы барлығын айқындайды. Уақыт өте к нагуалға, яғни жеке адамдардың еліктеуші рухына айналады.

Тотемдік хайуандарды қастерлеу Түркі қағанаты құрылған кезеңге дейін і кейінгі дәуірде ірі қағанаттардың орнауына байланысты мифтік ұғымдар өзгері аңыздың прозалық басқа жанрларының тууына мүмкіндік жасады. Жалпы а аңыздардың проза үлгілерінің басым бөлігі оғыздар қағанатындағы архаикалық таң аңғартып қана қоймайды, сонымен бірге кеңістік бірлігін де аңдатады. Ел аузы Керей, Жәнібек, Тата Есет батырлардың жебеуші көк бөрілері болған деген аңыздар

Закреть

827133354.pdf

беру киін. Дегенмен де, көне түркі жазбалары мен ғалымдар зерттеулеріне қарағанды кезінде мифтер біршама циклденген тәрізді, бірақ ол мемлекеттердің те байланысты айтарлықтай бір жүйеге түсіп отырған. Жазбаларда ақыл айтушы, ж болған Көк бөрі бейнеленеді. Ел наным бойынша, батырлардың бойындағы қайсарлық жоғарыдан, Тәңірдің өзінен бастау алып тұр. Бөрі - Тәңірінің ерекше жеткізуші.

Кезінде қазақ, қырғыз халықтарының арасында таралған аңыздардың тарихи қойған Ш.Уәлиханов, түркі – қазақ мифтері мен аңыздарының түркі бастау екендігіне көз жеткізгендіктен ескерткен болатын: «Қазақ пен қырғыз халқының жатқан мифі, аңызы оның ішіндегі ескі дәуірдегі көшпелі түркі тайпаларының түбі бұқа, Төбе көз, Жалғыз көзді дәу туралы айтылатын аңыздар (5, 26).

Сонымен, қасқырдың тотемдік рөлінің түркі халықтарының танымындағы о Қазақ халқы ержүрек, батыл жігіттерді Көк Бөріге теңеп, көркем шығармал батылдық пен батырлықтың символы ретінде бейнелейді.

Сонымен қатар, Абайдың «Жазғытұры» өлеңінде жылдың осы мезгілінің айтқанда ақын: «Анамыздай жер иіп емізгенде, Бейне әкендей үстіңе аспан төнер...» мейірімді анаға, аспанды қамқор әкеге теңейді. Жерді ана бейнесінде теңе мифологиясында ғана емес, басқа халықтардың ой-санасына да тән. Аспанды әке нанымның ерте кездегі, ежелгі замандағы адамның ой санасында орны алғандығы Сондай-ақ:

«Күн - күйеу, жер - қалыңдық сағынышты, Құмары екеуінің сондай кү жолдарда күннің күйеуге қырындап, жердің қалыңдық ретінде берілуі қазақ тіршілігінің табиғат көріністерімен тұстас екені байқалады [6, 119].

Көптеген елдердегі ежелгі мифтік наным бойынша күннің жерге кү сүйіспеншілігін баяндайтын аңызбен ұштасып жатқаны көрінеді.

Күн - күйеуін жер көксеп ала қыстай,

Біреуіне біреуі қосылыспай,

Көңілі күн лебіне тойғаннан соң

Жер толықсып, түрленер тоты құстай – деген шумақтарды да Абай жер – қал күн-күйеудің мифологиялық образын жасады [8,87].

Абайдың тілі туралы сөз қозғағанда, оның ақындық қуатын, тілінің құдіретін айтпай кету мүмкін емес. С.Торайғыров: «Абай өлеңдері... пайғамбарды құйылған құрандай, соқыр кісі сыбыдырынан танырлық аққұла ашық тұратын» ақын өлеңдерінен табылатын «күлкінің ерні», «жүректің саусағы», «өмірдің тоны», «ү «қырық жамау жүрек», «үрпейген жүрек» деген образдар көп ұшыраспайтын сон ғана құнды емес, ұсынатын тәсілді жандандырып, астарлап беруімен қымбат тілінде, жалпы көркем сөзде суреткер белгілі бір заттың немесе құбылыстың, іс-қ белгісін таңдап алып оны өзге сөздермен тұспалдап беру арқылы мифологі жасайды. Мысалы, «Күйлі, күйсіз бәйгеге Қажыды көңілім көп шауып» деген өлең «көңілдің бәйгеге шабуы» деген мүлде тың образ, ал сол көңілдің бәйгеге бірде күйсіз түсуі – тағы да астарлап айтқан бейнелі құбылыс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Х. Сүйіншәлиев. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы, Санат, 2006.
2. Ж. Тілепов. «Абайдың «Ескендір поэмасы және тарихы» мақала, Абай институты хабаршысы
3. М. Әуезов. Әдебиет тарихы. – Алматы, 1991 ж.
4. С. Қондыбай. Арғықазақ мифологиясы. Бірінші кітап. – Алматы: Дайк-пресс, 2004 ж.
5. Қ. Ғабитханұлы. Қазақ мифологиясының тілдегі көрінісі. – Алматы, Арыс, 2006 ж.
6. Абай: өлеңдер, поэмалар, аудармалар мен қара сөздер. – Алматы, Жібек жолы, 2005 ж.
7. С. Қасқабасов. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984 ж.
8. Х. Сүйіншәлиев. Абай және орыстың классикалық әдебиеті. – Алматы, 1954 ж.